

ПРИЗВИЩЕВІ НАЗВИ І ПРИЗВИЩА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ XVII–XXI ст., МОТИВОВАНІ АПЕЛЯТИВАМИ З НЕОСОБОВИМ ЗНАЧЕННЯМ

Статтю присвячено вивченню прізвищевих назв і прізвищ Центральної Хмельниччини XVII–XXI ст. Проаналізовано антропоніми, мотивовані апелятивами з неособовим значенням; згруповано їх у тематичні групи (ТГ), визначено продуктивність ТГ.

Ключові слова: антропонім, апелятив, мотивація, прізвище.

Оксана Ющишина. ФАМИЛЬНЫЕ НАЗВАНИЯ И ФАМИЛИИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ ХМЕЛЬНИЧЧИНЫ XVII–XXI ВВ., МОТИВИРОВАННЫЕ АПЕЛЛЯТИВАМИ С БЕЗЛИЧНОСТНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ

Статья посвящена изучению фамильных названий и фамилий Центральной Хмельниччины XVII–XXI вв. Проанализированы антропонимы, мотивированные апеллятивами с безличностным значением; сгруппировано их в тематические группы (ТГ), определена производительность ТГ.

Ключевые слова: антропоним, апеллятив, мотивация, фамилия.

Oksana Yushchyshyna. SURNAMES OF CENTRAL KHMELNYTCHYNA OF XVII–XXI CENTURIES, WHICH ARE MOTIVATED BY THE APPELLATIVES, THAT DON'T HAVE PERSONAL MEANING

This article is devoted to the investigation of Central Khmelnytchyna's surnames of XVII–XXI centuries. Anthroponoms, which are motivated by the appellatives, that don't have personal meaning, are analyzed and grouped into thematic groups (TG), defined productivity of TG.

Keywords: anthroponym, appellative, motivation, surname.

Прізвища, в основах яких відображено апелятиви з неособовим значенням, стали об'єктом наукових студій багатьох українських мовознавців, як-от: Ю. Б. Бабій, Г. Є. Бучко, Л. О. Кравченко, І. Д. Фаріон, М. Л. Худаша, П. П. Чучки, С. В. Шеремети [1–3; 5–8] тощо. М. Л. Худаш виокремив: 1) власне антропоніміїні іменування; 2) апелятивні іменування; 3) мішані, або антропоніміїно-апелятивні, іменування [6, с. 110]. До першої групи вчений пропонував відносити іменування, які базуються виключно на антропоніміїному матеріалі, на самих лише особових назвах у повному розумінні цього терміна; до другої – іменування, які не називають людини за її власними особовими назвами, а дають їй лише апелятивне окреслення; до третьої – іменування, у яких, крім особових назв людини, як допоміжний засіб її ідентифікації, використовуються ще й відповідні апелятивні окреслення [6, с. 110]. П. П. Чучка зазначає, що апелятиви, відбиті у твірних основах прізвищ, репрезентують дві різні категорії назв, а саме: назви категорії *nomina personalia*, тобто особові, та назви категорії *nomina impersonalia*, тобто неособові [7, с. XXI]. С. В. Шеремета вважає, що антропоніми з неособовим значенням з точки зору морфемної структури в основному не є спеціальними онімними утвореннями. Переважно це метафоризовані назви, які вживалися для ідентифікації особи за якимись аналогіями, уподобаннями, відношеннями людини до певних реалій [8, с. 8]. Саме в них відображувалися міфологічні уявлення наших предків, ставлення людини до життя та один до одного. За своїм складом та змістом вони різноманітні, тому в ономастичній науці й досі точаться суперечки щодо антропоніміїного статусу більшості з них. Справжні причини їх появи сьогодні встановити неможливо [1, с. 51].

Прізвищеві назви (ПН) і прізвища Центральної Хмельниччини, взявши за основу класифікацію П. П. Чучки, поділяємо за семантикою твірних основ на відапелятивні (44,7 %) та відонімні (40,7 %). Антропоодиниці, похідні від допрізвищевих відапелятивних лексем,

розмежовуємо на два типи: 1) утворені від особових апелятивів і 2) утворені від неособових апелятивів. Прізвища, співвідносні з особовими апелятивами, проаналізовано у попередній науковій розвідці [4, с. 684–693], а цю статтю присвячено дослідженню прізвищ, які мотивовано неособовими апелятивами. Мета роботи – лексико-семантичний аналіз вищевказаних мовних одиниць, їх групування в тематичні групи (ТГ), визначення їх продуктивності.

Методом метафоричного перенесення реалій дійсності на особу творилися антропоніми із первісним неособовим значенням. Так, проаналізовано 2512 антропоодиниць, що становить 21,2 % від усього зібраного матеріалу.

ПН і прізвища Центральної Хмельниччини, співвідносні з неособовими апелятивами, представлені 14 тематичними групами, в основах яких засвідчено: 1) фаунономінації; 2) флоронайменування; 3) назви засобів праці, предметів побуту, їх частин, об'єктів призначення; 4) назви одягу, взуття, тканин; 5) назви страв, продуктів, напоїв; 6) анатомічні поняття; 7) абстрактні поняття; 8) назви явищ природи, часових понять; 9) назви хвороб; 10) назви одиниць виміру, грошей; 11) назви речовин і матеріалів; 12) номінації на позначення акустичних понять, службові слова, вигуки; 13) найменування ігор, танців, пісень; 14) назви на позначення дієслів у імперативній формі. Схарактеризуємо кожну групу.

1. ТГ «Фаунономінації» (575 утворень – 22,9 %).

У межах цієї тематичної групи фіксуємо такі класифікаційні розряди:

ЛСГ «Назви диких птахів»: *Баклан, Беркут, Боцюн, Буслович, Воронич, Гагарін, Гоголь, Голубович, Горобенко, Горобець, Воробійов, Дрозд, Дятлов, Зозуля, Канюка, Кобець, Коноплянка, Коростель, Коршак, Коришунів, Кочубей, Крачко, Крук, Лебедєв, Лебідь, Огаренко, Орлик, Папуга, Перепелиця, Ремізов, Синиця, Сич, Скоп'як, Снігур, Сова, Соїко, Соловей, Сорокін, Сорокопуд, Тетерук, Цаплюк, Чайка, Чаплій, Чиж, Шпак.*

ЛСГ «Назви свійських тварин»: *Бабанов* (бабана – «стара вівця» [Гр., I, с. 13]), *Баранець, Бендюг* (бендюг – «кінь-ломовик» [СУМ, I, с. 166]), *Бик, Бочуля, Гулай, Дереш, Другак, Кандиба, Кінський, Кішко, Кобилко, Коза, Коровкін, Кот, Коцур, Кундель, Лошак, Смаглій, Телицин, Хабевич, Хандрусь, Цаптура, Чулак* (чулак – «баран» [ЕС, VI, с. 352]).

ЛСГ «Назви диких тварин»: *Бабак, Біляк, Бугаєнко, Ведмеденко, Медведик, Вовчук, Горностай, Заєць, Звірок, Кабанюк, Козленко, Колонок* (колонок – «хижий звірок родини куницевих» [СУМ, IV, с. 231]), *Кротевич, Лисиця, Лосєв, Мамонт, Пацюк, Повх, Полетуша, Соколов, Тхір, Хом'яков, Щур.*

ЛСГ «Назви риб, плазунів»: *Акулич, Бабець* (бабець – «бичок, голобач» [Гр., I, с. 13]), *Бобир* (бобир – «дрібна прісноводна риба» [СУМ, I, с. 205]), *Глистяк, Жабко, Карасевич, Кланцак* (кланцак – «порода бичків» [ЕС, II, с. 453]), *Коблик, Кобриненя, Ковбель, Коропій, Краснопірка, Линюк, Лященко, Мулько, Пукас, Рачишин, Рибій, Сомов, Ужсейко, Черепаха, Чона, Щуко.*

ЛСГ «Назви комах»: *Бедрак, Блохін, Гедзун, Джміль, Жучок, Кліщ, Клопук, Комаренко, Комашук, Кузко, Мошкар, Муравель, Мурашко, Мухін, Овод, Саранчук, Тараканов, Хрущ.*

ЛСГ «Назви свійських птахів»: *Гусак, Качурик, Квока, Клочко, Козут, Кокоша* (кокош – «півень» [Гр., II, с. 267]), *Курко, Курочка, Петухов, Уткін.*

2. ТГ «Флоронайменування» (430 утворень – 17,1%).

ЛСГ «Назви дерев, кущів, їх плодів та частин»: *Березка, Берека, Берест, Бузина, Букевич, Вербич, Верес, Виноград, Вишнюк, Гливук, Грабчук, Гранат, Грушко, Дерезюк, Дубач, Дуплій, Кедров, Кимаковський, Кізілов, Кленін, Кокор* (кокор – «вирите з коренем дерево» [ЕС, II, с. 504]), *Корчакевич, Коцюрба, Куц, Ликов, Липа, Лоза, Ольхов, Осичко, Порохончук, Прищепко, Саблук, Слива, Сосновий, Теренчук, Черешня, Шпанка, Яворина.*

ЛСГ «Назви злакових, трав'янистих рослин, їх частин, квітів»: *Будяков, Волошка, Гірчиця, Горох, Дармороз, Дурманов, Зерновий, Квітко, Кладницький, Ковилін, Колос, Конопелько, Кострицький, Кукуруза, Лобода, Морошкін, Моха, Мурава, Очеретний, Пастернак, Плющенко, Поташник, Пшеничка, Стрючков, Табаков, Фіалко, Хоптяний, Цвітков, Цминський, Шафранов, Ячмін.*

ЛСГ «Назви городніх культур та їх частин»: *Арбузов, Бараболька, Бульбатенко, Бурячишин, Гарбузюк, Динік, Кавун, Капуста, Коперчак, Корінець, Мандебура, Морква, Перець, Редько, Хрін, Цибуляк.*

ЛСГ «Назви грибів»: *Боровик, Грибенко, Груздєв, Губко, Дубовик, Краснюк, Маремуха, Маслоук.*

3. ТГ «Назви засобів праці, предметів побуту, їх частин, об'єктів призначення» (420 утворень – 16,7%).

ЛСГ «Назви продуктів праці, предметів домашнього вжитку»: *Баклажко, Барилюк, Батіг, Батурко* (батура – «великий батіг» [СУМ, I, с. 112]), *Баулов, Бесага* (бесаги – «подвійна торба; сакви» [СУМ, I, с. 167]), *Веретко, Гладишко, Гладунець, Казан, Кеца* (кеца – «волохата вовняна ковдра» [ЕС, II, с. 427]), *Килимчук, Клепов, Кобель, Ковеня, Козубей, Колчан, Копистко, Кордун, Корзун, Корито, Коробкін, Коробов, Коробочка, Корчагін, Котелюк, Коцюбайло, Кочергін, Кошелюк, Кошик, Лижка, Люлькун, Макогін, Нагай, Наконечник, Підкова, Пікало, Поворозник, Покотило, Файчук, Файфор, Фалій, Фанак, Фандуль, Фаскевич, Хлистов, Шкурат.*

ЛСГ «Назви господарських споруд та їх частин»: *Вешко, Вітряк, Диль, Димаренко, Клітка, Погрібний, Погрібняк, Ушаков, Хабаров, Халашовий, Хлівовий.*

ЛСГ «Назви зброї та її частин»: *Карабін, Наганов, Палаш, Пушкін, Пушков, Шаблевський.*

ЛСГ «Назви знарядь праці»: *Бичак, Булавич, Гвоздій, Дергачов, Дзюбак, Долотюк, Дубас, Жорник, Ключка, Ключик, Козика, Копилець, Лопатін, Мантачка, Молотков, Мотика, Ножнов, Серпаков, Серпун, Сікачов, Цвях, Ціпка, Чепелюк, Чукань, Шурупов.*

ЛСГ «Назви об'єктів господарського призначення, їх частини»: *Клюзко, Коляса, Корман, Кормило, Кочеток, Кочін, Кремер, Фірак.*

ЛСГ «Назви музичних інструментів»: *Бандурко, Баяновський, Дуда, Дудкевич, Кобза, Мандоліна, Органищук, Скрипкін, Сурмій.*

4. ТГ «Назви одягу, взуття, тканин» (264 утворення – 10,5%).

ЛСГ «Одяг»: *Бекешка, Бобко, Бурка, Гулевич, Гунько, Кабат, Камзалов, Кириєнко, Кишенька, Коба, Кожушко, Колош, Курта, Лоскутов, Плащевий, Рукавчук, Сорочкін, Сукманюк, Халат, Чуга, Чуйко, Шаравара, Штанов, Шуба, Шугайло.*

ЛСГ «Тканини»: *Аksamитовський, Атласюк, Багас, Баркан, Вовна, Габай, Дранчук, Каразей, Мачулін, Парчевий, Табенський, Флерчук, Шерстій.*

ЛСГ «Прикраси»: *Кутасевич, Кушак* (кушак – «пояс; широка червона стрічка, яку дівчата одягають на голову» [ЕС, III, с. 169]), *Личманюк, Лишван, Оздоба, Опушко, Очкур* (очкур – «пояс або шнур, яким стягують штани або шаровари для підтримання їх» [СУМ, V, с. 834]), *Петелько, Поволокін, Поясов, Ременюк, Шнуров.*

ЛСГ «Головні убори»: *Башилик, Бриль, Капелюшок, Кибалко, Ковпак, Кучмась, Шапка, Шликов.*

ЛСГ «Взуття»: *Постолюк, Холява, Холявко, Холявченков, Черевик, Чоботько, Чуняк.*

5. ТГ «Назви страв, продуктів, напоїв» (166 утворень – 6,6%).

ЛСГ «Назви страв, продуктів харчування»: *Борщак, Бохонок, Вараниця, Вареник, Вергунів, Галушкевич, Голина* (голина – «відбірний зерновий хліб» [Гр., I, с. 300]), *Затірко, Кашин, Кваша, Кірчик* (кірчик – «недоїдений кусочок хліба» [ЕС, II, с. 449]), *Книш, Ковбасюк, Коврига, Коржов, Кренгель, Крупник, Кулеша, Лемішко, Мамалига, Маслій, Партика, Перепічко, Пиріжок, Пишкун, Пляцек, Пундик, Сало, Сиров, Сметанюк, Солодуха* (солодуха – «страва із житнього солоду» [Гр., IV, с. 166]), *Соломаха, Халус* (халус – «ласощі» [Гр., IV, с. 384]), *Хлібовський, Цукур, Шуртик, Щерба.*

ЛСГ «Назви напоїв»: *Брагін, Кисельов, Кисляк, Сулов.*

6. ТГ «Анатомічні поняття» (126 утворень – 5,0%): *Башкевич, Бедрин, Варгатюк, Головка, Губич, Кишко, Кликов, Копитін, Костомаха, Крилов, Литко, Личко, Лоба, Лобко, Мозолук, Ноженко, Пика, Рілов, Рога, Суглобов, Фостик, Хвостиченко, Черевко, Черепко, Шкурчук.*

7. ТГ «Абстрактні поняття» (101 утворення – 4,0%): *Бідович, Голод, Гріх, Долюк, Жура, Журбенко, Заморока, Клич, Коверзюк, Кошмарук, Красов, Кривда, Лихо, Нужда, Правдич, Пригода, Смертюк, Чудо.*

8. ТГ «Назви явищ природи, часових понять» (93 утворення – 3,7%): *Буранов, Вересень, Весна, Вечір, Ветров, Грім, Громовий, Грудень, Жара, Жовтень, Заверуха, Завтрак, Зимуха, Квітень, Листопад, Морозков, Морок, Негодюк, Неділько, Осінь, Плюта, Понеділок, Свято, Середенко, Середович, Суботенко, Тепленко, Хаверко, Хвищук, Хмарук, Холодов.*

9. ТГ «Назви хвороб» (80 утворень – 3,2%): *Кадуцький* (пор. кадук – 1) «падуча хвороба», 2) «чорт, диявол» [Гр., II, с. 207]), *Ковтуненко, Когун* (кога – «кашель» [ЕС, II, с. 488]), *Козинець* (козинець – «хворобливе викривлення передніх ніг коня в колінах» [ЕС, IV, с. 211] або відтопонімна назва), *Кордюкевич* (пор. кордюк – 1) «вид захворювання худоби» [ЕС, III, с. 151]; *курдюк* 1) «жирове відкладення біля хвоста у деяких порід овець» [СУМ, IV, с. 407]), *Коростовцев* (короста – «заразна шкірна хвороба людини й тварин» [СУМ, IV, с. 298]), *Паршенко, Шадріков* (шадра – «природня віспа» [Даль, IV, с. 618]), *Шухлін* (шухля – «лихоманка» [Гр., IV, с. 520]).

10. ТГ «Назви одиниць виміру, грошей» (73 утворення – 2,9%): *Година, Грамчук, Копійко, Оберемок, П'ятак, Півторак, Пінтак* (пінта – «одиниця виміру рідин і сипучих речовин в Англії і США, що дорівнює приблизно 0,56 л» [СУМ, VI, с. 537]), *Пучок, Цалевич* (цаль – «дюйм» [Гр., IV, с. 422]), *Шкіль* (шкіль – «монета, шилінг» [Даль, IV, с. 638]).

11. ТГ «Назви речовин, матеріалів» (58 утворень – 2,3%): *Булатко* (пор. булат – 1) «високоякісна міцна сталь особливого гарту», 2) «сталевий клинок, меч; взагалі зброя» [СУМ, I, с. 253]), *Глиненко, Гутов* (гута – «цінна речовина у вигляді затверділого соку, що міститься в корінні деяких рослин» [СУМ, II, с. 200]), *Желізо, Залізний, Зола, Золотов, Кіпоть* (кіпоть – «кіптява» [СУМ, IV, с. 168]), *Кременюк, Мідянець, Попільнюк, Порох, Порошко, Рубін, Серебряник, Шафір* (шафір – «сапфір» [СУМ, X, с. 422]).

12. ТГ «Номінації на позначення акустичних понять, службових слів, вигуків» (50 утворень – 2,0%): *Бац, Баценко* (бац – «звуконаслідування, що вживається на означення різкого короткого звуку» [СУМ, I, с. 114]); *Бєбєх* (бєбєх – «звуконаслідування, що відтворює звук від падіння, удару по чомусь м'якому, пострілу» [СУМ, I, с. 117]); *Бєх, Кець* (кець – «вигук, яким підкликають свиней» [ЕС, II, с. 427]); *Кис* (кис – «вигук, яким нацьковують собак» [СУМ, II, с. 437]); *Ких* (ких – «звуконаслідування, що означає сміх» [СУМ, IV, с. 156]); *Пих* (пих – «звуконаслідування, що виражає своєрідні звуки» [СУМ, VI, с. 370]); *Чмих, Чук* (чук – «використовується при підкиданні дітей» [Гр., IV, с. 477]); *Шарко* (шарк – «вживається на означення шереху, шарудіння від човгання, тертя чогось об що-небудь» [СУМ, XI, с. 413]); *Шелєп.*

13. ТГ «Найменування ігор, танців, пісень» (48 утворень – 1,9%): *Дайненко* (дайна – «литовська народна пісня» [СУМ, XI, с. 677]), *Кобля* (кобла – «піжмурки» [ЕС, II, с. 477]), *Краков'як, Фарина* (фарина – «шахрайська гра в карти; шахрайство» [ЕС, VI, с. 74]).

14. ТГ «Назви на позначення дієслів у імперативній формі» (28 утворень – 1,2%): *Гадай, Заграй, Скубай, Ший, Шмагай.*

Співвідношення лексико-семантичних груп за своїм кількісним виявом в основах прізвищ залежить як від багатства самої семантики в мові загалом, так і від спроможності семени відповідати вимогам тих принципів номінації, що діяли в період утворення прізвищ [1, с. 63]. В основах аналізованих ПН і прізвищ, співвідносних із неособовими апелятивами, продуктивною є як загальновідома, так і архаїчна лексика.

Отже, у результаті вивчення антропонімікону досліджуваного регіону встановлено, що найпоширенішими є власні назви, утворені від фауно- та флоронайменувань, назв засобів праці, предметів побуту, їх частин, об'єктів призначення, назв одягу, взуття, тканин; малопоширеними – назви на позначення дієслів у імперативній формі.

У наступних публікаціях аналізуватимемо відонімні ПН і прізвища Центральної Хмельниччини XVII–XXI ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабій Ю. Б. Прізвища сучасної Середньої Наддніпрянщини: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова / Ю. Б. Бабій. – Одеса, 2007. – 242 с.

2. Бучко А. Е. Фамилии Бойкивщины в период их становления и в наши дни: автореф. дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.02 – язики народів СРСР (український язык) / А. Е. Бучко. – Ужгород, 1986. – 20 с.
3. Кравченко Л. О. Українська ономастика: Антропоніміка: навчальний посібник / Л. О. Кравченко. – К., 2014. – 239 с.
4. Фандуль О. М. Прізвищеві назви і прізвища Центральної Хмельниччини XVII–XXI ст., мотивовані особовими апелятивами / О. М. Фандуль // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2015. – Вип. 18. – С. 684–694.
5. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником) / І. Д. Фаріон. – Львів : Літопис, 2001. – 371 с.
6. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К.: Наук. думка, 1977. – 240 с.
7. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів: Світ, 2005. – 703 с.
8. Шеремета С. В. Антропонімія північної Тернопільщини: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова / С. В. Шеремета. – Івано-Франківськ, 2002. – 14 с.

СКОРОЧЕННЯ

Гр. – Грінченко Б. Д. Словник української мови / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К.: Наукова думка, 1996–1997. – Т. I–IV.

Даль – Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / авт.-сост. В. И. Даль. – 2-е изд. – СПб.: Типография М. О. Вольфа, 1880–1882.

ЕС – Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука. – К.: Наукова думка, 1982–1989. – Т. I–V.

ЛСГ – лексико-семантична група

ПН – прізвищева назва

СУМ – Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

ТГ – тематична група

Стаття надійшла до редакції 2.06.2017 р.